УДК 72

З.А. Камалова

ТАТАРСТАНДА ЯҢАРТЫЛАСЫ ПАРКЛАРДА МИЛЛИ МОХИТ ТУДЫРУ ЫСУЛЛАРЫ

В статье рассматриваются способы сохранения и восстановления татарского национального стиля при оформлении парков и скверов и ландшафтной архитектуры РТ.

Ключевые слова: национальный стиль, ландшафтная архитектура, орнамент, парковые зоны и скверы, историческая значимость.

The article discusses ways to preserve and restore the Tatar national style when designing parks and squares and landscape architecture of the Republic of Tatarstan.

Keywords: national style, landscape architecture, ornament, park areas and squares, historical significance.

Милләтнең саклануы телгә турыдан-туры бәйләнгән. Чөнки гыйлем алу, аңны үстерү, дөньяны танып белү һәм аралашу туган тел аша тормышка ашырыла. Тел бетсә – милләт бетә, халык бетә. Телебезне, димәк халкыбызны да саклау һәм үстерүнең яңа юллары һәм алымнары табыла, аларның берсе – югары уку йортларында татар телендә укыту, ул – бүгенге глобальләшү шартларында телне саклап калу һәм үстерүнең төп шарты һәм мөмкинлеге.

Татар халкының мең елларга сузылган тормыш тәҗрибәсе, уйлары, гадәтләре, кешене шәхес итүче сыйфатлары аның телендә, образлы сөйләмдә, мәкаль-әйтемнәрдә, җыр һәм экиятләрдә чагылыш таба. Шуңа күрә, ата-анасы татар булган балага татарча белү, уку мәҗбүри итеп каралырга тиеш. Татар теле – зур үсешкә ирешкән әдәби тел, фән, фәлсәфә, техника теле, абстракт фикерләрне тәфсилләүче тел. Югыйсә ул дөньякүләм әһәмияткә ия булган тел итеп саналмас иде. Гуманитар белем халкыбызның рухи үсешен тәэмин итсә, табигать һәм техник фәннәрне өйрәнү дөньяви үсешкә илтә. Гуманитар белем белән генә чикләнсәк, телебез җәмгыятьнең техник үсешен һәм алгарышын билгеләүче төп хуҗалык тармакларына керә алмыйча югалып бетәчәк. Ә техник белем бирүгә дә игътибарны юнәлтсәк, телебезгә фәнни төгәллек һәм логик төзеклек өстәлер, ул бүгенге һәм киләчәк буыннар өчен әһәмиятен тагын да арттырыр.

Төзелеш өлкәсенең милләт һәм тел яшәеше, саклануы белән бик тыгыз бәйләнештә торуы яхшы билгеле. Татарларда төзү эше борынгыдан килә. Бабаларыбыз яңа эраның беренче гасырларында ук Кытай, Урта Азия, Якын Көнчыгыш илләре белән бәйләнеш тоткан. Утрак тормыш алып барып, алар үз дәүләтләрен булдырганнар, Көнчыгыш Европада беренче булып чуен, тимер коярга өйрәнгәннәр, югары матди культурага ирешкәннәр. Борынгы кулъязмаларда (авторлары Ибне Рөстә, Ибне Фадлан, Истархи һ. б.) болгарның таш һәм

агачтан эшләнгән зур мәчетләре булуы әйтелә. Ибне Хаукәл язганча, болгарлар Итил осталарыннан яхшырак төзегәннәр. Якут Ибне Абдеме язуынча, биредә йортлар – нараттан, ныгытма диварлары имәннән салынган булган [Камалова, 2017].

Паркларда һәм скверларда милли мохит тудыру, иң элек, милли орнаментларны барлауга һәм куллану мөмкинлекләрен ачыклауга барып тоташа. Татар халык орнаменты якты, ачык төсләрне үзенә җыйган үзенчәлекле һәм нәфис халык иҗаты белән таныштыра бит. «Орнамент» сүзе латин теленнән (ornamentum) кергән һәм «бизәк» дигән мәгънәгә ия. Татар халкының гүзәл орнаментлары күп гасырлар буе төрле әйберләрдә урын тапты: ювелир эшләнмәләрнең нәфис бизәкләрендә, тукымаларның бизәкле чигешләрендә, кабер ташларының кисеп-уеп ясалышында, баш киемнәрендә, төрле төстә мозаикалы күн аяк киемнәрендә, торак бизәкләрендә (1 нче рәсем).

Билгеле булганча, татар архитектурасында геометрик, зооморф, соляр (кояштан тарала торган нурлар рәвешендәге), чәчәкле мотивлар күзәтелә.

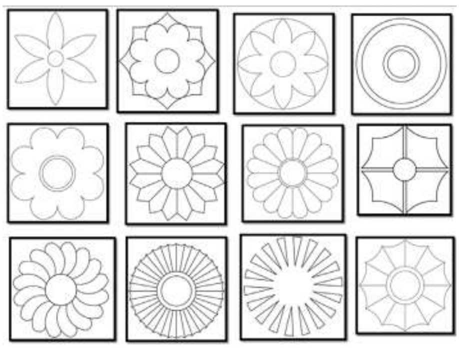

1 нче рәсем. Татар халык орнаментларының төрләре [Валеев, Валеева-Сулейманова, 2002]

Күптөрле татар орнаментлары һәм бизәкләре арасында геометрик орнамент шактый зур урын ала. Геометрик орнамент – геометрик фигуралар белән ясалган бизәк. Авыл торакларында, ювелир эшләнмәләрдә һәм тукыма бизәкләрендә киң кулланыла. Геометрик татар орнаментлары үзләренә генә хас тылсымы белән аерылып тора. Алар дулкыннарны, йөгерек дулкыннарның әйләнмәләрен, урелмәләрнең, борылмаларның, йолдызларның-айның формаларын хәтерләтә.

Шулай ук соляр, ягъни кояштан тарала торган нурлар рәвешендәге бизәкләргә дә игътибар итәсе килә. Осталарны гел рухландырган, үзенә җәлеп иткән кояш дөньясы, кояш мотивлары барлык халыкларның сәнгать күренешләрендә киң таралган һәм төрлелеге белән аерыла.

Зооморф төркемнән кошлар сурәте белән бизәкләү зур әһәмияткә ия. Кош татар аңына борынгыдан кояш һәм яктылык символы булып сеңдерелгән. Кошлар Идел Болгарстаны төрки кабиләләре тарафыннан изгеләштерелгән, болгарның декоратив-гамәли сәнгать әйберләрен кош рәсеме белән бизәкләү шуннан килә [Валеев, Валеева-Сулейманова, 2002; Валеев, 1984; Валеев, 1969].

Күп очракта татарларның милли орнаментлары төрле чәчәкләрнең стильләштерелгән рәсемнәреннән эшләнә. Алар ләлә, дәлия, гөлҗимеш мотивларында була (2 нче рәсем).

Төзелеш өлкәсендә татарның милли стильләре югала бара, заманча минимальлек принциплары, югары технологик материаллар

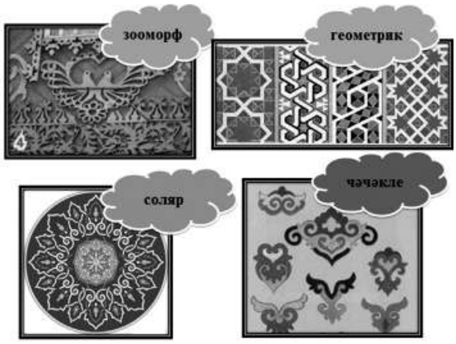

2 нче рәсем. Татар орнаментларының мотивлары

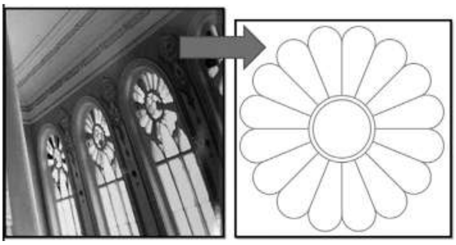

3 нче рәсем. Казан шәһәрендә урнашкан Әҗем мәчетендә татар орнаментының кулланылышы

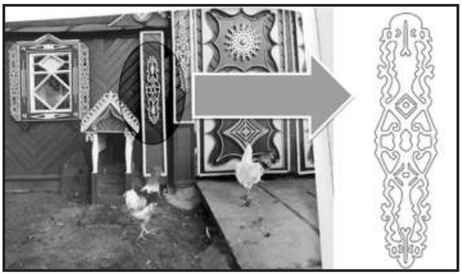

4 нче рәсем. Авыл архитектурасында татар орнаментларының кулланылышы

аларны акрынлап кысрыклап чыгара. Милләтебезнең камил, искиткеч матур стилен бары авылларда яки мәчетләрдә генә күрергә кала (3 нче рәсем).

Татарларның гореф-гадәтләре, бизәкләре – әби-бабаларыбыздан киләчәк буыннарга мирас итеп калдырылган байлык бит алар [Камалова, Вәлиев, Гыйльманов, 2018; Камалова, Гатауллина, 2018, с. 9; Вәлиева, Камалова, 2017; Камалова, Гатауллина, 2018, с. 390]. КДАТУның татар бүлегендә укыган студентлар, аларның педагоглары татар тарихына кагылышлы һәр бизәкне саклауны кайгырту ягында.

Гореф-йолаларны саклап, татар халкына гына хас бизәкләрне кулланып, милли мохит тудыруның юнәлешләрен һәм мөмкинлекләрен карап үтик (4 нче рәсем).

Туган телен, бабаларыннан килгән гореф-гадәтләрен кадерләгән халык кадерле булыр. Шуңа да белемгә, үсешкә омтылучы барлык халыклар да туган телләрен, тарихларын өйрәнүгә һәм үстерүгә нык игътибар бирәләр. Димәк, безгә дә, куелган максатларга ирешү өчен, татар халкының телен, тарихын, милли бизәкләрен саклау, үстерү юлларын табарга кирәк. Киләчәктә аларны заманча парклар яңартылганда куллану актуаль һәм бик тә мөһим. Зур максатларга ирешергә телибез икән, беренче чиратта эшне фикерләүдән һәм дөрес юл сайлаудан башларга кирәк. Милли мохит тудыру, телне, милләтне саклау кебек идеяләр белән янып яшәгән яңа буын төзүчеләр, яшь белгечләр әзерләү – моның, һичшиксез, дөрес юнәлеше.

Телне саклау дибез – бу гамәл бит
Башлана тик безнең уйлардан.
Куйган максатларга ирешергә
Таяныч аласы кайлардан?
Кемнәр әзер шушы изге эштә
Безгә юлдаш булып барырга?

Кемнәр генә ярдәм итәр безгә
Милли рухны саклап калырга?
Кемнәр йөрер газиз халкым диеп?
Кемнәр саклар милли мохитне?
Нинди киләчәкләр көтә безне
Татар булып кала алмасак?
А. Бикбов, 5ПГ09 төркеме студенты

Әгәр киләчәктә дә үзебезнең алдынгы позицияләрне саклап, Татарстанга туристларның күпләп килүен телибез икән, әлеге проблеманы хәл итү республикабыз төзүчеләре һәм архитекторларының игътибар үзәгендә булырга тиеш. Алдынгы Көнбатыш илләре тәҗрибәсен куллану белән беррәттән, гореф-гадәтләрне, бары безгә хас стильне саклап калу өстендә эшләү мәслихәт, чөнки тарихы булмаган халыкның – киләчәге дә булмый, диләр бит. Киләчәк буыннарга күрсәтерлек мирас калдырырга кирәк. Бу – безнең төп бурычыбыз. Ә инде төп максат туган телебезне, тарихыбызны, рухи байлыкларыбызны, гореф-гадәтләребезне өйрәнеп, төзелеш өлкәсе аша йогынты ясап, буыннар арасында ныклы бәйләнеш булдыру, бөек милләт булып яшәвебезне дәвам итү [Камалова, Бикбов, 201].

Традицион сәнгать үсеше процессларын, алардагы чимал, демографик, дөньяга караш һәм башка фактларга бәйле күренешләрне өйрәнү бу өлкәдә бернинди дә очраклы элементлар булмавын раслады. Бизәлеш өчен сайланган образларда халыкның тарихи хәтере чагылыш таба (5 нче рәсем).

Киләчәктә дә милләт булып сакланып калу өчен, татар халкы бүген өч алтын баганага таянырга тиеш: алар – үз дәүләтең, үз динең һәм үз телең. Дин турында аеруча басым ясап әйтәсе килә, чөнки мең ел буе ислам дине татар халкы белән янәшә, аны саклап бара. Татар халкы һәрвакыт хәдисләргә җитди караган, һәр өйдә шәмаилләр түргә яки иң кадерле урынга элеп куелган. Безнең меңьеллык данлы тарихыбыз, шушы көннәргә хәтле килеп җиткән әхлагыбыз, татарның тәртипле яшәү рәвеше – барысы да исламнан. «Дине барның киләчәге бар» дип юкка гына әйтмиләр (6 нчы рәсем).

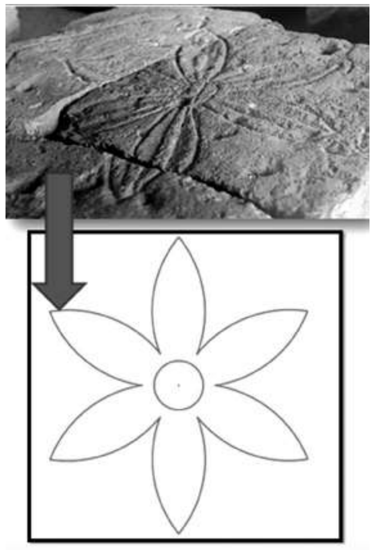

5 нче рәсем. Бөек Болгарның таш плитәләрендә татар орнаментлары кулланылышы

Бүгенге көндә Татарстан Республикасында, Казан шәһәрендә милли мохит тудыру турында сүз кузгату зарур. Шушы эшчәнлекнең бер юнәлешен тәшкил иткән милли мохит тудыручы парклар, ял итү зоналарын булдыру юлларын карап узыйк.

Дөньяда иң беренче милли парк – «Йеллоустоун» – Америка Кушма

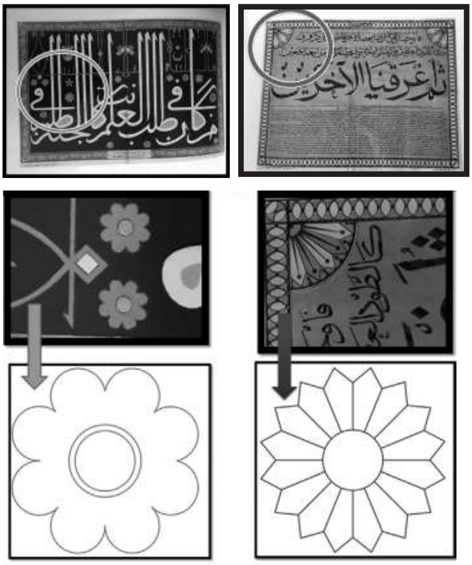

6 нчы рәсем. Шәмаилләрдә татар орнаментларының кулланылыш

Штатларында 1872 елда барлыкка килгән. 2015 елга Россиядә 49 милли парк булса, Татарстанда алар бармак белән генә санарлык. Мәсәлән, Татарстанда «Түбән Кама» милли паркы 1991 елда оеша. Аның табигатен, мәһабәт имәннәрен, изге чишмәләрен рәссам И.И. Шишкин үзенең мәшһүр картиналарында тасвирлаган.

Бүгенге көндә Татарстан Республикасы үзенең тотрыклы үсешен дәвам итә, күп кенә социаль-икътисади күрсәткечләр буенча илдә алдынгылар сафында тора. Әйләнә-тирә мохитне кайгырту юнәлешендә Татарстанда игълан ителгән Парклар һәм скверлар елы (2015) шактый күп уңай үзгәрешләр кертте.

«Безнең төп максат – дөнья тәҗрибәсен һәм шәһәрдә яшәүчеләрнең ихтыяҗларын исәпкә алып, ял зонасын яшелләндерү һәм төзекләндерү генә түгел, аны кызыклы һәм уңайлы да итү» дигән сүзләрне тышкы төзекләндерү комитеты рәисе Игорь Куляжев әйтә. Без шул сүзләргә өстәп кызыклы һәм милли мохитле ял зонасы тудыру идеясен тәкъдим итәбез.

Татарстан Республикасында хәзерге вакытта паркларны массакүләм төзекләндерү эшләре алып барыла. Шуңа күрә хөкүмәт тарафыннан паркларны, скверларны үстерү программасы барланды.

Әлеге программаның төп бурычы халыкны яңа әзер проектлау, төзекләндерү принциплары белән таныштыру гына түгел, ә бу проектларга экспертларны, энтузиаст-белгечләрне, халыкны да җәлеп итү. Программаны популярлаштыру өчен интернет челтәрендә сайт булдырылган (http://park.tatar). Монда архитекторлар үзләренең паркларга һәм скверларга кагылышлы проектларының эскизларын куялар, ә инде экспертлар һәм Татарстан шәһәрләрендә яшәүче һәр кеше үзенең теләкләрен белдереп, проектларны камилләштерүдә катнаша ала. Соңгы елларда башкарылган эшләр уңышлы нәтиҗәләрен бирде, алар республикабыз архитекторларының кызыклы идеяләре белән тагын да тулыландырылды. Татарстан Республикасында 2018 елга 9 ял итү урыны ачылды. Алар арасында «Комсомолец» (Казан), «Тарсус» (Азнакай), «Иске мәйдан» (Алабуга) парклары, Әпсәләмов урамында урнашкан бульвар (Казан), Совет мәйданы урамында урнашкан бульвар (Мамадыш) һ. б. бар.

Бүгенге көнгә Татарстан Республикасында 49 ял итү урыны булдырылган. Узган ел Татарстанда онлайн-сораштыру ярдәмендә

кешеләр 2019–2022 елларда төзеләчәк урыннарны сайладылар. Республикада төзекләндерүне көткән ял итү урыннарының саны 200 дән артты. Шуларның 49 ы 2019 елда ясалачак яки төзекләндереләчәк. Татарстан Президенты Рөстәм Миңнеханов проектларны гамәлгә ашыруга республика бюджетыннан акча бүлеп бирде. Шуңа күрә 2019 елда конкурста җиңгән һәр проект гамәлгә ашырылачак, әмма, кызганычка каршы, төзелгән, яңартылачак һәм төзеләчәк ял урыннарында татар мохите тудыручы бер генә проект та юк. Шуны истә тотып, эшләнелә торган проектларга милли мохит юнәлешен дә кертүне алга сөрәбез. Әлеге планлаштырылган паркларны реконструкцияләү проекты нигезендә безнең тәкъдимнәрне чынга ашыру бик нәтиҗәле булыр иде.

Уңайлы милли мохит тудыручы паркларның генпланда ясалган формасы татар милли бизәге рәвешендә булса, Татарстанда яшәүче халык өчен горурлык, ә инде Казан шәһәре белән танышырга килгән туристларның, һичшиксез, игътибарын җәлеп итәр иде. Күргәнебезчә, татар стилендә генплан булдыру авырлык тудырмый, ә кызыксыну уята (7 нче рәсем).

Бүгенге көндә парклар һәм скверларда нинди генә формадагы чәчәк клумбалары очрамый. Ни өчен аларны да татар орнаментларын кулланып ясамаска?! Чәчәкләрдән, татар милли төсләрен кулланып, гаҗәеп матур татар бизәкләре эшләп була. Ә 2015 елгы программа нигезендә төзелгән паркларда бүген чәчәкләр ярдәмендә милли мохит тудырырга мөмкин. Парк урнашкан территориядә яшел зоналарны, милли бизәкләр кулланып, чәчәк түтәлләре белән бизәргә кирәк. Бу ысул төрле илләрдә бик күптәннән кулланыла. Бу эш республикада ландшафт архитекторлары ярдәме белән башкарыла ала (8 нче рәсем).

Паркка керү юлы якында урнашкан тукталышлардан башлана. Бүгенге көндә тукталышларны бизәү дә гадәткә кертелергә тиеш. Күпләр килешер: әлеге тенденция татар халкы бизәкләрен танып белергә ярдәм итәр, шулай ук үзенчәлекле сокландыргыч объект булыр иде. Тукталыш корылмаларының ян-як пыялаларын үзгәртү дә шуңа кирә. Чөнки тукталышлар – кешеләр өчен көтү урыны гына түгел, ә мәгълүмат чыганагы да. Мәгълүматны чагылдыручы интерактив

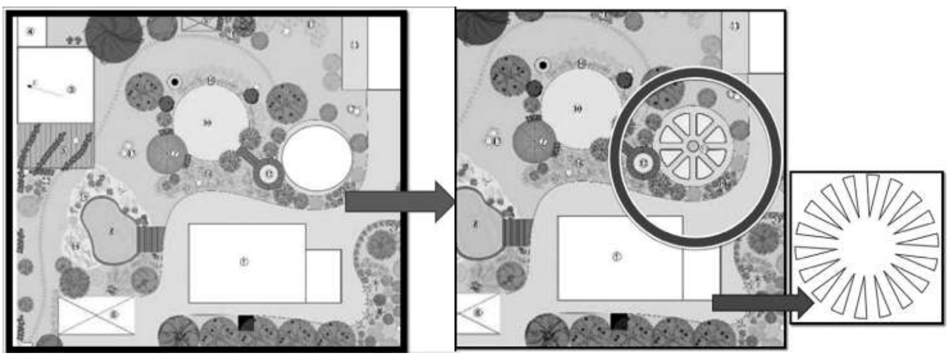

7 нче рәсем. Татар милли бизәге рәвешендә ясалган генплан

экраннар татар халкына хас бизәкләр белән бизәлсә, Татарстанга килгән туристларның игътибарын җәлеп итәр, татар халкына үз тарихи-мәдәни мирасы белән горурланырга тагын бер сәбәп булыр иде (9 нчы рәсем).

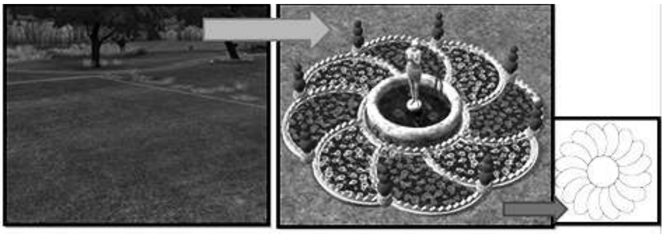

8 нче рәсем. Яшел зоналарның татар стилендә чәчәк түтәлләре белән бизәлеше

Архитектура элементы буларак паркларда урнаштырылган эскәмияләрне татар орнаментын кулланып бизәү бүгенге көндә шулай ук бик актуаль. Игътибарыбызны урамнардагы эскәмияләргә юнәлтик. Аларда утырып ял итүчеләр дә күп. Эскәмияләрне эшләгәндә нинди дә булса татар бизәкләре кулланылса, халыкның игътибарыннан читтә калмаслар иде. Андый эскәмияләрне, татар милли бизәкләрен кулланып, агачтан яки тимердән коеп ясау мәслихәт (10 нчы рәсем).

9 нчы рәсем. Тукталышларны бизәү буенча тәкъдимнәр

Бүгенге көндә паркларда сәхнә урнаштыру популяр. Төрле бәйрәмнәрдә паркларга ял итәргә кеше аеруча күп килә, аларда төрле милли бәйрәмнәр дә үткәрелә. Сәхнәләрдә дә бернинди дә милли рух чагылмый. Сәхнә бизәлешендә безнең халкыбызга хас булган бизәкләрне «архитектур фантазия» рәвешендә эшләргә тәкъдим итәр идек.

Кайбер паркларда җир тигез булмаганлыктан, бер җирдән икенче җиргә күчеп йөрү өчен өстәмә баскычлар, күперләр урнаштыру сорала. Бүгенге көндә тимердән коеп ясалган элементларны милли бизәк төшереп ясау авырлык тудырмый, ә нәтиҗәдә паркның эстетик үзенчәлеге арта.

10 нчы рәсем. Эскәмияләрне милли стиль кулланып яңарту варианты

Тимердән ясалган җиһазларга да зур игътибар бирәсе килә. Элек татарлар өй түренә тотылган койманың өске өлешен матур итеп челтәрләп эшләгәннәр. Түр тәрәзә каршына орнаментлар уеп эшләнгән мондый рәшәткәләр кую Көнчыгыш халыкларының гореф-гадәтләренә барып тоташа. Урам буе коймаларының тәрәзәләр турысын челтәрле рәшәткәләр белән бизәү – татарларга гына хас күренеш, мондый каралтылар татар авылларына милли үзенчәлек биреп тора. Челтәрле рәшәткәләрне халык бик матур итеп, бизәкләп ясарга тырышкан. Рәшәткә челтәрләренең үрнәкләре төрле, алар халыкның фантазиягә бай

булуын күрсәтеп тора. Рәшәткәләрне халык, тәрәзә яңакларына һәм йортның фронтонына туры китереп, ачык төсләргә буяган. Бүгенге көндә дә шундый бизәкләү эшләре алып барыла. Көнкүрешкә агачка караганда чыдамлырак материаллар керү белән, койма рәшәткәләр бетә бара. Шуңа күрә агачтан түгел, ә тимер коймалар кую мәслихәт. Алар паркларда да кулланылыш таба ала (11 нче рәсем).

Кызганычка каршы, бүгенге көндә Россиядә төзелә торган объектлар күбесенчә типик рәвеш ала. Хәтта кафе, рестораннар – барысы да бертөрле, Америка Кушма Штатларындагы яки бүтән чит илләрдәге ял итү урыннарына ошатып ясала. Аларны паркларда да очратырга мөмкин (12 нче рәсем).

11 рәсем. Авторлары: Б.Р. Гыйлманов һәм Р.Г. Гыйлманов

Казан студентлар шәһәре дә бит әле. Милли мохиткә күндерүне нәкъ менә студент чактан ук башласак, яхшы булыр иде. Казанның барлык югары уку йортларында чит илләрдән һәм чит төбәкләрдән килгән студентлар да укый. Мәсәлән, КДАТУны гына алыйк. Студентларның яртысына якыны гына Татарстан Республикасыннан. КДАТУда татар стилен тудыру өчен университет каршындагы яңа скверда эскәмияләр, клумбалар һәм милли арт-объектлар урнаштырырга мөмкинлек бар. Университет территориясендә урнашкан паркны үзгәртүдән башлап, милли мохит тудыру идеясен барлап, татар бүлегендә укучы студентлар «70 нче Халыкара архитектура һәм төзелеш проблемалары» дигән конференциядә үзләренең тәкъдимнәре белән чыгыш ясадылар.

Студентлар паркларда булдырылачак эскәмияләрне, яктырту приборларын, коймаларны, таганнарны үзгәртүгә кыю тәкъдимнәр керттеләр, тыңлаучыларда бу мөһим проблемага карата кызыксыну уяттылар.

КДАТУның беренче һәм икенче корпуслары арасында урнашкан мәйданчык объект буларак каралды. Ял итү урынына яңа үзгәрешләр кертүдән кала, булганнарын яңарту эшләре башкарылды. Шуларның берсе – агач өслекле утыргычларда халкыбызның милли бизәкләрен куллану (13 нче рәсем).

Күргәнебезчә, бер эскәмияне генә дә төрле татар милли орнаментларын кулланып эшләп була, мондый вариантлар эстетик яктан матур һәм зәвыклы килеп чыга.

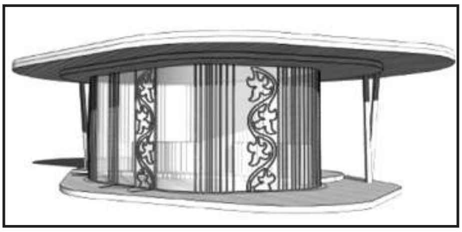

12 рәсем. Милли элементлар кертеп эшләнгән павильон

13 нче рәсем. Агач өслекле утыргычларда милли бизәкләрне куллану вариантлары

14 нче рәсем. Татар стилен кулланып эшләнгән койма

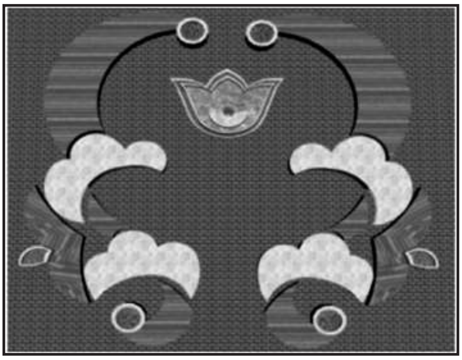

15 нче рәсем. Sketchup программасында эшләнгән, милли мохит тудыручы ял итү зоналары варианты

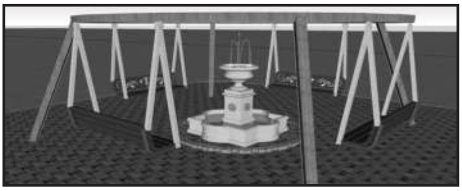

16 нчы рәсем. Sketchup программасында таганнар кулланып эшләнгән, милли мохит тудыручы ял итү зоналары варианты

Үзгәртүләр кертү, милли мохитне саклап калу, киләчәк буында татар мәдәниятенә мәхәббәт уяту чаралары күп. Шуларның тагын берсе – паркны уратып алган коймаларны татар стилендә эшләү (14 нче рәсем).

Шулай ук паркның капкасын орнаментлар кулланып эшләү вариантлары да тәкъдим ителде.

Яңарту эшләреннән кала, КДАТУ территориясендә яки Татарстан Республикасының төрле районнарында төзелә торган ял итү зоналары өчен татар милли мохитен чагылдырган вариантлар Sketchup программасында булдырылды. Бу проект заманча һәм шул ук вакытта милләтнең бай тарихка ия булуын истә тота. Генпланда парк татар милли чәчәк мотивларын кулланып эшләнгән.

Бу кечкенә ял итү урынында татар милләтенә хас бизәкләрнең югалмавын гына түгел, ә киресенчә, паркларның яңа тормыш белән яшәвен күрергә мөмкин. Бу парк заманча матур, ә иң мөһиме – мәгънәле. Паркларда, кафелар каршында мондый ял зоналары шәһәргә аерым заманча милли төс бирер иде (15 нче рәсем).

Бүгенге көндә парклар төзегәндә популяр булган таганнар проекты да студентлар белән бергәләп башкарылды. Яңа архитектур идеяләрне рәсемдә күрсәтелгәнчә башкару ял итү урыннарын эстетик яктан да, инженерлык ягыннан да кызыклы итә, дөньяви яңарыш кертә (16 нчы рәсем).

Проектлар уңышлы булып, әлеге эш бу урында тукталып калмады. КДАТУ студентлары республикабызда яңартыласы паркларга татар милли стилен кертеп җибәрү өстендә эшлиләр. Шәһәр мохитенә, паркларга милли татар

стилен кертергә, һәм шул ук вакытта карап торышка гади, шәһәрдә яшәүчеләргә уңайлы тирәлек тудырырга кирәк. Шуңа күрә массакүләм мәгълүмат чараларында булган проектларны тулыландыру эшләре алып барылды.

Казан шәһәренең паркларына һәм скверларына күз салыйк. Калабыз яшеллек «йортлары»на бай, алар нинди генә стильдә эшләнмәгән! Тик татар милли стиле чагылышы гына юк диярлек. Мәсәлән, күпләрнең яраткан урыны – Горки-Әмәт паркы. Ул җирдә урман эченә кереп китеп, югалып була. Шул вакытта үзеңне шәһәрдә түгел, ә кайдадыр читтә – Татарстанның иң матур җирләренең берсендә дип хис итәсең. Саф һава, кошлар сайравы, яфраклар шаулавы балачакка илтә. Ләкин шуңа да карамастан, үзгәртерлек әйберләр юк түгел. Парктагы буш мәйданчыкларны чәчәк түтәлләре белән бизәп, милли бизәлеш белән тулылындырырга була (17 нче рәсем).

Ял итү зоналарында милли мохит тудыру – катлаулы мәсьәлә. Бүгенге көндә паркларны яңарту программалары тикшерелә. Казан шәһәрендә бу программада җиңгән проектларны карап узыйк. Алар арасында «Имәнлек» урманы янында урнашкан мәйданчык кызыксыну уята. Проектлау территориясе Идел буе районында, «Имәнлек» урман паркы һәм Дубравная урамы арасында урнашкан. Архитектур яктан генплан табигатькә якын мотивларда башкарылган. Архитектур формалар һәм павильоннар табигать күренешеннән алынган күп катламлылык образын искә төшерә. Бүгенге көндә заманча архитектурада түбәгә эленгән таганнар куллану популяр. Ут белән яктыртылган таганнарда татар орнаментларын куллану бик отышлы вариант була ала (18 нче рәсем).

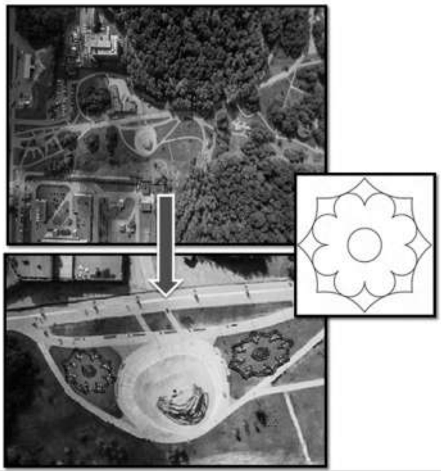

17 нче рәсем. Горки-Әмәт паркын яңартуга тәкъдим

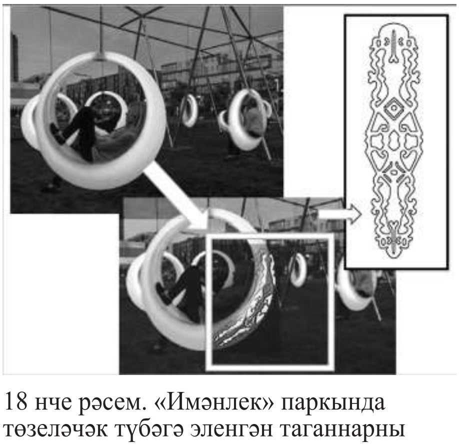

18 нче рәсем. «Имәнлек» паркында төзеләчәк түбәгә эленгән таганнарны куллану тәкъдиме

Хәзер паркларда, җәяүлеләргә уңайлы булсын дип, брусчатка җәю гаять актуаль. Бу эшләрдә дә татар милли стилен тудырып була. Мисалга, гади брусчатканы лалә чәчәген хәтерләткән орнамент белән бизәүне карап узыйк (19 нчы рәсем). Парк юлларын

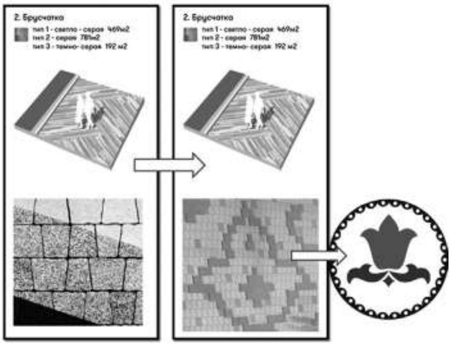

19 нчы рәсем. Брусчатканы милли стильдә куллану варианты

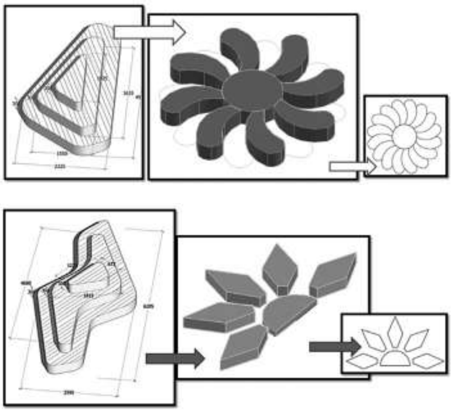

20 нче рәсем. Эскәмия модельләрен татар орнаментларын кулланып эшләү вариантлары

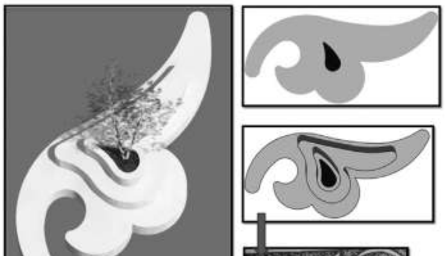

21 нче рәсем. «Revit» программасында эшләнгән, милли мохит тудыручы эскәмияләрнең 3D моделе

яңартуда мондый үзгәрешләр, һичшиксез, Татарстан Республикасына килгән туристларда, Казан шәһәрендә яшәүче кешеләрдә кызыксыну уятачак.

Архитекторларыбыз ярдәме белән төрле эскәмияләр модельләрен татар милли стилен кулланып эшләү вариантларын 20 нче, 21 нче рәсемнәрдә күзәтеп була.

Хәтта «Имәнлек» паркында урнаштырылачак тимер-бетоннан ясалган хәрәкәт чикләгечләрендә дә (22 нче рәсем) татар орнаментын кулланырга мөмкин.

Әлеге максатка ирешү өчен, КДАТУда татар телендә белгечләр әзерләү – бик дөрес һәм кирәкле адым. Студентларны биредә татар телендә укытудан тыш, алар белән республикабызда милли мохит тудыру һәм гамәлгә ашыру буенча фәнни-эзләнү эшләре алып барыла. Төзүчеләр күзлегеннән куелган максатларны ничек үтәп була? Бу сорауга аларның үз фикерләре һәм тәкъдимнәре бар. Аларның һәрберсе уникаль, кызыклы һәм игътибарга лаек.

Татар мохитендә милли тәрбия алып, татарча укып үскән студентлар кулында халкыбызның, республикабызның, милли татар стиленең киләчәге. Аларга бу юнәлештә эшләргә ярдәм итәргә, идеяләрен, уй-фикерләрен, планнарын чынга ашырыр өчен мөмкинлекләр тудырырга кирәк. Шул вакытта бу мәсьәлә, һичшиксез, чишелү юлын табар, ә безнең – әби-бабаларыбыз, халкыбыз алдында бурычыбыз үтәлер иде.

Техник фәннәрне татар телендә укытуны беренчеләрдән булып яңартып җибәргән һәм хәзер дә эзлекле дәвам иткән Казан дәүләт архитектура һәм төзелеш университеты 2016 елда татар телендә югары белем бирүгә 25 ел тулу уңаеннан үткәрелгән Халыкара фәнни-

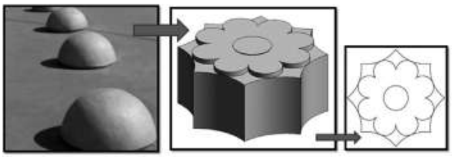

22 нче рәсем. «Имәнлек» паркында урнаштырылачак тимер-бетон хәрәкәт чикләгечен татар орнаментын кулланып эшләү варианты

гамәли конференциядә ясалган бер чыгышта: «Киләчәктә, телебезне дөньякүләм дәрәҗәгә күтәрү өчен, татар-инглиз мәктәпләре ачылыр, югары уку йортларында татар телендә укучы студентларның саны артыр, аларга престижлы фирмаларда, чит илләрдә практика үтәргә мөмкинлекләр ачылыр, татар – рус телендә тәрҗемә итү системасы камилләшер, Abby рус-татар тәрҗемәсен Гугл (Google) дәрәҗәсенә күтәрелер иде, – дип әйтелгән иде [Камалова, 2017, б. 74]. Соңгы көннәрдә Татарстанның Дәүләт киңәшчесе Минтимер Шәймиев ТАССР Югары Советы сайлануның 80 еллыгына багышланган республика җәмәгатьчелеге җыенында ясаган чыгышында да шушы хакта әйтте. Ул Татарстан Президенты Рөстәм Миңнехановның бу идеяне хуплавын белдерде. Минтимер Шәрипович фикеренчә, «Янарыш» фонды катнашында заманча өч телдә – татар, рус, инглиз телләрендә укыта торган мәктәп төзергә кирәк. Балалар бакчасы да аның составына кертелергә тиеш.

Димәк, татар теленең көченә һәм киләчәгенә ышаныч, аны саклау һәм үстерү, алдынгы телләр сафына кертү, татарча тәгълим һәм югары белем бирү, рухи, матди һәм фәнни эшчәнлек алып бару дәвам итә. Татар телендә техник белгечләр әзерләү дә тукталмый, КДАТУда татар телендә укуларын дәвам итүче студентлар саны артачак. Бүгенге көндә КДАТУда студентлар өчен өч телдә белем алырга бөтен мөмкинлекләр тудырылган.

Әдәбият

Бусыгин Е.П., Зорин Н.В., Токсубаева Л.С. Декоративное оформление сельского жилища в казанском Поволжье. Казань: Татар. кн. изд-во, 1986. 127 с.

Валеев Ф.Х. Народное декоративное искусство Татарстана. Казань: Татар. кн. изд-во, 1984. 188 с.

Валеев Ф.Х. Орнамент казанских татар. Казань: Татар. кн. изд-во, 1969. 203 с.

Валеев Ф.Х., Валеева-Сулейманова Г.Ф. Древнее искусство Татарстана. Казань: Татар, кн. изд-во, 2002. 104 с.

Вәлиев А.И., Камалова З.А. Казан шәһәрендәге хәзерге архитектура-төзелеш шартларында төзү материалларын куллану // Татар телендә югары техник белем бирүне оештыру тәҗрибәсе (1991 – 2016 елларда). Казан: КДАТУ, 2017. Б. 176–181.

Дьячков И.В., Арютина В.П., Камалова З.А. Физико-химические и технологические аспекты получения железооксидных пигментов различных цветов из местного сырья // Вестник Волжского регионального отделения Российской академии архитектуры и строительных наук. Н. Новгород, 2000. № 4. С. 7–100.

Дьячков И.В, Камалова З.А. Железоокисные пигменты Республики Татарстан // Разведка и охрана недр. 1996. № 2.

Камалова З.А. Югары уку йортларында татар телендә укыту – телне саклап калуның төп шарты һәм мөмкинлеге // Татар телендә югары техник

белем бирүне оештыру тәҗрибәсе (1991–2016 елларда). Казан: КДАТУ, 2017. Б. 69–74.

Камалова З.А., Бикбов А.Р. Казан үзәге биналарын милли орнаментлар белән бизәп, татар мохитен тудыру (тезис) // Программа 70-ой международной научной конференции по проблемам архитектуры и строителъства. Казань: КГАСУ, 2018. С. 391.

Камалова З.А., Вәлиев А.И., Гыйльманов Б.Р. Бизәкләрдә халкым киләчәге (тезис) // Программа 70-ой международной научной конференции по проблемам архитектуры и строительства. Казань: КГАСУ, 2018. С. 391.

Камалова З.А., Гатауллина И.И. Борынгы бизәкләрне хәзерге заман орнаментлары белән берләштерү (тезис) // Программа 70-ой международной научной конференции по проблемам архитектуры и строительства. Казань: КГАСУ, 2018. С. 390.

Камалова З.А., Гатауллина И.И. Эволюция роста татарской архитектуры и производства строительных материалов (тезис) // Программа 70-ой международной научной конференции по проблемам архитектуры и строительства. Казань: КГАСУ, 2018. С. 9.

Камалова З.А., Рәхимов Р.З., Шакирҗанов Р.Ә. Төзү материаллары: югары уку йортлары өчен дәреслек. Казан: Новое знание, 2012. 312 б.

Халит Н.Х., Альменова-Халит Н.Н. Стили и формы средневековой архитектуры Казани: историко-архитектурное исследование. Казань: Татар. кн. изд- во, 2013. 351 с.

Халит Н.Х., Альменова-Халит Н.Н. Стили и формы татарской архитектуры Казани середины второй трети XVIII – начала XX в.: историко-архитектурное исследование. Казань: Татар. кн. изд-во, 2014. 391 с.

Камалова Заһирә Абдулла кызы,
техник фәннәр кандидаты, Казан дәүләт архитектура-төзелеш университеты доценты